

Ks. Tomasz Trębacz

Teologia i szkolnictwo kościelne na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w XV wieku

Wstęp

Wiek XV to w Europie czas późnego średniowiecza, a dokładniej rzecz ujmując – późnej średniowiecznej scholastyki. Choć termin „scholastyka” jest terminem wieloznacznym, początkowo oznaczającym naukę uprawianą na średniowiecznych uniwersytetach, to z czasem zaczęto nim oznaczać teologiczne i filozoficzne nurty. Osobę wykształconą czy nauczyciela w późnym średniowieczu nazywano scholastykiem. Wraz z rozwojem szkolnictwa wyższego i nauki powstaje jakby odrębna grupa osób, która na stałe łączy się z nauką. Na średniowiecznych uniwersytetach nauka polega wtedy w głównej mierze na lekturze i dyskusji na temat tekstów uznawanych za autorytarne. Przeważnie są to pisma chrześcijańskie – Pismo Święte, nauka Ojców Kościoła; ale studiuje się także dzieła autorów starożytnych – choćby pisma Arystotelesa czy Boecjusza. Dzięki wypracowanej „metodzie scholastycznej” rozważającej argumenty „za” i „przeciw” budowała się i rozwijała aparatura pojęciowa. Jest to czas, gdy uczniowie skupiają się przy mistrzu. Podążając za myślą Anzelma z Canterbury, można powiedzieć, że czas późnego średniowiecza w teologii i szkolnictwie to czas *fides quaerens intellectum* – *wiary szukającej rozumienia*.

Niewola, schizma, sobór i polityka

Druga połowa XIV i początek XV wieku pozostawiły w historii Kościoła słynną *niewolę awiniońską* i *wielką schizmę zachodnią*. W 1309 roku papież Klemens V przeniósł swoją siedzibę z Rzymu do Awinionu w Prowansji, licząc

na pewną niezależność i swobodę w kierowaniu *Państwem Kościelnym*. Jednak stało się odwrotnie. Klemens V uzależnił się w działaniu od politycznych rządów francuskiego króla Filipa Pięknego i tym samym zapoczątkował okres nazywany w historii Kościoła *niewolą awiniońską papieżstwa*, trwający 70 lat. Dopiero w 1377 roku papież Grzegorz XI (1370-1378) powrócił do Watykanu. Jednak po jego śmierci doszło do rozłamu w Kościele nazwanego *wielką schizmą zachodnią*, która obok prawowitego papieża Urbana VI w Rzymie wyłoniła antypapieża Klemensa VII w Awinionie. Antypapieża poparły przede wszystkim Francja, Hiszpania i Szkocja, natomiast pozostałe kraje Europy, w tym Polska, zostały wierne Urbanowi VI¹.

Sobór w Konstancji, zwołany w 1414 roku z inicjatywy niemieckiego króla Zygmunta Luksemburczyka (1410-1437), oficjalnie zakończył wielką schizmę i przywrócił jedność doczesnej władzy w Kościele. Sobór wydał dekrety dotyczące ograniczenia władzy papieża, m.in. obsady beneficjów i stanowisk kościelnych, apelacji do Rzymu, wyzbywania się dóbr kościelnych, symonii, dyspens i odpustów. Ojcowie soborowi jednak nie zrealizowali innych ważnych i koniecznych reform wewnątrzkościelnych, co przyczyniło się do przygotowania gruntu pod wystąpienia protestantów i wojny religijne (np. Czechy). W soborze w Konstancji udział wzięli polscy delegaci pod przewodnictwem arcybiskupa Mikołaja Trąby, który uzyskał godność prymasa dla biskupów gnieźnieńskich².

Przemiany polityczne i wyznaniowe spowodowały także zmiany w organizacji samego Kościoła. Wzrosła liczba parafii, przy których działały szkoły. W większości tych szkół nauka ograniczała się do śpiewu kościelnego, początków czytania i podstaw kalendarza kościelnego. Tylko niektórzy z uczniów kształcili się dalej w szkołach o pełnym programie nazywanym *trivium* (gramatyka, retoryka, dialektyka) i *quadrivium* (arytmetyka, geometria, astronomia, muzyka)³.

¹ J. Umiński, *Historia Kościoła*, Opole 1949, t. 1, s. 482-493; J. Dowiat, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (do połowy XV w.)*, Warszawa 1968, s. 168-170.

² M.T. Zahajkiewicz, *Konstancjański sobór*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2002, t. 9, kol. 693-695.

³ J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, Warszawa 2000, s. 89.

Szkoły katedralne w średniowieczu, które powstały tam, gdzie rezydowała kapituła, zajmowały czołowe miejsce w kościelnej organizacji szkolnej⁴. W XV wieku szkoły katedralne rozbudowały swe dotychczasowe programy, starając się pozyskać młodzież do stanu duchownego⁵. Pojawiały się nawet skargi, że szkoły te produkują zbyt wielu uczniów garnących się przeważnie do stanu duchownego⁶. Rozwijały się także szkoły zakonne, które w średniowieczu powstały przy klasztorach pomorskich i lubuskich. Szkoły zakonne były podporządkowane generałom i ich organom prowincjonalnym⁷.

W XV wieku kładziono coraz większy nacisk na oświatę i wykształcenie. Wzrosła liczba szkół w miastach pomorskich i lubuskich. Na przykład w Kołobrzegu pewna wdowa przed powtórny wyjściem za mąż musiała zobowiązać się do opłacania przez cztery lata nauki swego syna z pierwszego małżeństwa i zaopatrzenia go w niezbędne pomoce dydaktyczne. Burmistrz Szczecina Otto Jageteufel ufundował kolegium przeznaczone dla niezamożnych uczniów szkół szczecińskich. Rada miejska w Szczecinie otrzymała zaś zgodę Stolicy Apostolskiej na założenie nowej szkoły przy kościele św. Jakuba. Nowe szkoły powstały także w Ińsku i Złocięncu⁸.

Zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja pomorskich i lubuskich studentów, którzy w celu kształcenia akademickiego musieli wyjeżdżać do Włoch i Czech. Najatrakcyjniejszy i najczęściej wybierany przez nich był włoski uniwersytet w Bolonii. Następnie Wszechnica Praska, która aż do 1409 roku odgrywała szczególną rolę dla Prus, a szczególnie zaś Warmii. Rola Wszechnicy w Pradze zmalała po nasileniu się tam ruchu husyckiego o akcentach narodo-

⁴ B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowożytnym (1526-1740)*, Zielona Góra 2007, s. 16-17.

⁵ J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, s. 89.

⁶ J. Dąbrowski, *Dzieje Polski od 1333 do roku 1506*, [w:] *Dzieje Polski średniowiecznej*, oprac. R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, t. 1-2, oprac. J. Wyrozumski, Kraków 2011, s. 833.

⁷ B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku*, s. 17.

⁸ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne (1295-1464)*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 1, *Do roku 1466*, red. G. Labuda, cz. 2, oprac. K. Śląski, B. Zientara, Poznań 1969, s. 320-321.

wych. Mieszkańcy Pomorza i Ziemi Lubuskiej studiowali także w Heidelbergu, Erfurcie czy Lipsku⁹.

Starano się pomóc studentom pomorskim, np. w 1415 roku augustianie ze Stargardu, Anklam, Gardźca oraz innych pięciu miast brandenburskich i pruskich zorganizowali wyższe studium wędrowne, mające zakonnikom zastąpić naukę uniwersytecką¹⁰.

W 1419 roku powstał pierwszy uniwersytet hanzeatycki w meklemburskiej Roztoce. Uczelnia ta zaspokoila w dużej mierze potrzeby pomorskich miast hanzeatyckich, szczególnie Strzałkowa. Wskutek konfliktów społecznych i opowania władzy w Roztoce przez pospólstwo, z rozkazu cesarza w 1437 roku przeniesiono uniwersytet do Gryfii. W 1443 uniwersytet powrócił do Roztoki. Burmistrz Gryfii Henryk Rubenow, przy poparciu księcia Warcisława IX i biskupa Henninga, doprowadził do erygowania przez papieża Kaliksta III bullą z 29 maja 1456 roku uniwersytetu gryfińskiego. W październiku 1456 roku zapisało się 242 studentów, pochodzących także z zagranicy. W kolejnych latach na studia w Gryfii zgłaszali się chętni z krajów skandynawskich, Inflant i Prus. Podstawę utrzymania kadry profesorskiej stanowiły prebendy przy miejscowej kolegiacie św. Mikołaja¹¹.

Uniwersytet gryfiński był nie tylko ogniskiem skupiającym życie intelektualne Pomorza, ale i kuźnią patriotyzmu pomorskiego. Z grona miejscowych profesorów prawa wyszły memoriały antybrandenburskie, obalające roszczenia elektorów do zwierzchnictwa nad Pomorzem. Warto też wiedzieć, że przy uniwersytecie zapoczątkowano wydawanie roczników – *Annales Universitatis*¹².

Uniwersytet „południowy” i „północny”

Szkołnictwo kościelne w XV wieku służyło kształceniu przyszłych duchownych oraz urzędników kościelnych. Wyróżnikami kształcenia uniwersyteckiego

⁹ M. Biskup, *Kultura artystyczna i umysłowa w państwie krzyżackim w XIV – połowie XV wieku*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 1, *Do roku 1466*, red. G. Labuda, cz. 1, oprac. M. Biskup, J. Kostrzewski, G. Labuda, L. Leciejewicz, K. Ślaski, Poznań 1969, s. 762-763.

¹⁰ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne (1295-1464)*, s. 321.

¹¹ Tamże, s. 322.

¹² Tamże, s. 322.

w omawianym czasie był uniwersalizm języka łacińskiego, korporacyjność reprezentowana przez związki studenckie i nauczycielskie, hierarchiczność, autonomia naukowa, administracyjny i merytoryczny mecenat Kościoła oraz jednolity system nauki i dydaktyki. Wystąpiły dwa typy uniwersytetów: południowy (włoski) – specjalizujący się w nauczaniu medycyny oraz prawa i północny (paryski) – oferujący filozofię i teologię. Ten typ uniwersytetów powstał na skutek przekształcenia szkół katedralnych lub spontanicznego skupiania się studentów wokół mistrzów. Typ północny stał się także wzorem dla uniwersytetów angielskich i niemieckich¹³.

Zakończenie

Analizując czas późnego średniowiecza pod kątem rozwoju teologii i szkolnictwa, a także przyglądając się politycznej rywalizacji dwóch uniwersalizmów średniowiecznych – papieżstwa i cesarstwa – można zauważyć, że towarzyszył im rozwój prawa oraz szkolnictwa kościelnego. Zaczyna się na większą skalę rozwijać szkolnictwo katedralne i parafialne, mimo że pierwociny tych szkół konkretniej zarysują się dopiero w przyszłym wieku. Wielkim impulsem do rzeczywistego rozwoju szkolnictwa kościelnego: katedralnego, kolegiackiego, parafialnego i zakonnego stały się dopiero uchwały soborów laterańskich, zobowiązujące kapituły katedralne do wyznaczenia specjalnego beneficjum dla magistra, by nauczał za darmo niezamożnych studentów. Na wzór szkół katedralnych powstawały szkoły przy kościołach kolegiackich. Jedne i drugie były początkowo przeznaczone dla wyższego duchowieństwa i świeckich. Zakony organizowały własne studia przyjmujące czasami także młodzież świecką. Wymienione struktury kościelne stały się swoistą bazą powstającego w Polsce szkolnictwa. W Polsce szkoły katedralne pojawiają się już w końcu XII lub na początku XIII wieku, ale duży ich rozwój obserwuje się dopiero w XIV i XV wieku. Nastąpiła wtedy ważna dla rozwoju szkolnictwa pewna emancypacja Kościoła spod władzy książęcej. Warto wspomnieć, że w końcu XV wieku jednych i drugich szkół było odpowiednio 17 i 30. Szybka rozbudowa organizacji parafialnej oraz wspomniane uchwały, zwłaszcza soboru

¹³ P. Magier, *Szkolnictwo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 85.

laterańskiego IV z 1215 roku, przyczyniły się do przyśpieszonego tworzenia szkół parafialnych. Początkowo szkoły te powstały w miastach. Ponieważ mieszczaństwo w dużym stopniu było pochodzenia niemieckiego, szkoły te w większych miastach miały charakter niemiecki. Budziło to często niezadowolenie biskupów. Dlatego synody diecezjalne nawoływały księży, by powierzali stanowiska nauczycielskie osobom znającym język polski. Z czasem szkoły zaczynają się rozwijać również i na wsi. W XIV i na początku XV wieku były już one dość szeroko znane. W początku XVI stulecia szkolnictwo to stanie się w Polsce zjawiskiem powszechnym. Szkoły te jednak najlepiej się rozwinęły w wielkich ośrodkach miejskich, tj. Kraków, Wrocław, Poznań, Lwów. I tak oto mamy kolejny mały dowód na współpracę religii ze światem laickim, wiary z rozumem, a wszystko to dzięki ludziom nauki, którzy z obu stron poszukiwali prawdy. Czy zatem średniowiecze to rzeczywiście ciemne wieki?

Ks. Tomasz Trębacz

**Theology and church education in Western Pomerania
and the Lubusz region in the 15th century**

Abstract

In Europe, the 15th century is considered to be the time of the late Middle Ages, and more specifically – of late medieval scholasticism. Although the Middle Ages are often regarded by many as the “dark ages”, where people blindly believed in superstitions, it must not be forgotten that it is the Middle Ages that was the period of the heyday of science, education, universities, collegiate and church schools, as well as breathtaking monumental cathedrals, which show the genius of the people of that – wrongly called dark – era. In Western Pomerania and the Lubusz Region, the period of medieval scholasticism had an impact on the development of theology and education, which was extremely important for the development of these areas.

Keywords: the Middle Ages, theology, scholasticism, collegiate schools.